

НАУКА И САВРЕМЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ

САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Тематски зборник радова
књига 2

НАУКА И САВРЕМЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ 8
2019

Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ
II ТОМ

Уредник издавачког центра
Проф. др Душан Стаменковић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

НАУКА И САВРЕМЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ 8

САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Тематски зборник радова
књига 2

Уредник издања
Проф. др Марина Јањић

Ниш, 2019.

КОНЦЕПТ ГОСТОПРИМСТВО У ЈЕЗИЧКОМ САЗНАЊУ СРПСКОГ НАРОДА (НА ПРИМЕРИМА ИЗ ВУКОВЕ ГРАЂЕ)

Апстракт: Концепт гостопримства актуелан је у различитим културама и појављује се као један од кључних, национално детерминисаних концепата, што потврђује интензивно лингвокултуролошко проучавање овог концепта. Језички израз концепта гостопримство у српском језику одликује се мноштвом лексичких и фразеолошких јединица и бројним паремијама којима се интерпретира култура гостопримства. Лексикографска грађа из *Речника САНУ*, првог и другог издања *Српског рјечника* из 1818. и 1852, дијалекатских речника, као и паремије из Вукових *Народних пословица* (1836) указују на значајно место гостопримства у српској традиционалној култури и показују модел концептуализације ове културно-социјалне категорије у језичком сазнању српске језичке личности. У језичким јединицама и њиховим семантичким интерпретацијама учитане су особености српске лингвокултуре. У пословицама су фиксирани одговарајући модели односа према званим, незваним, неочекиваним, досадним, неувиђавним гостима и разрађен морално-понашајни образац традиционалног српског гостопримства, у којима су кодиране специфичне црте националног менталитета – претерано гошћење храном и пићем, нељубазност према незваним и честим гостима, амбивалентност, некорелација социјалног статуса и гостопримства. Универзалност концепта изражена је у представи гостопримства као норме понашања, као моралне особине и концептуализује се као показатељ личне и колективне културе.

Кључне речи: концепт *гостопримство*, српски језик, *Српски рјечник*, *Српске народне пословице*

Једна од универзалних културних константи у социјалној сфери човјевих активности, заједничка традицијама свих народа јесте категорија гостопримства, с обзором на чињеницу да одражава древни вид социјалних односа и активности, регулисаних нормом. Етнографски записи потврђују констатацију да је обичај гостопримства својствен свим народима (Rusakov, 2013: 172). На научној слици света концепт *гостопримство* представљен је као важан антрополошки и социјални феномен, као систем социјалних веза, који је постојао током историје друштва, који је функционисао и који се успостављао

¹ tanja77nis@gmail.com

² Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

у различитим формама, обухватајући широки круг социјалних појава, како у дијахронијској, тако и у синхронијској равни. При реализацији концепт гостопримства попуњавао се психолошким, етно-културним, националним особеностима, које су се таложиле током историје и које су се развијале у систему националних култура, традиција, обичаја, добивши индивидуалне културне и језичке интерпретације.

Концепт гостопримства актуелан је у различитим културама и појављује се као један од кључних, национално детерминисаних концепата, што потврђује интензивно лингвокултуролошко проучавање овог концепта и издвајање његових општих и националних културних елемената. Преглед славистичке научне литературе показује високо интересовање лингвиста за ову тему, о чему сведочи велики број дисертација и научних радова у којима се, са аспекта когнитивне семантике и лингвокултурологије истражују и анализирају језичка средства којима је концепт вербализован на језичкој слици света (Garipova, 2010; Liin, 2016; Smirnova, 2011; Sternin, 2011; Tall, 2011). То су углавном компаративно-контрастивна истраживања језичке репрезентације концепта са циљем да се испитају опште црте концептуализације гостопримства и да се истакну национално-културне специфичности (Žbabeva, 2014; Dujsekova i Tolibajeva, 2014). Износећи аргументе за научни смисао проучавања семантичког поља с доминантом *гост* у руском језику, Ј. Тал наводи да је избор предмета условљен актуелношћу семантике гостовања у систему руског језика и руске комуникације, јер посебан интерес представља изучавање семантичких поља која имају високи лингвокултуролошки значај за језик, а поље *гост* несумњиво припада таквом сегменту језичке слике света, заузимајући важно и истакнуто место у руском језичком сазнању, јасно рефлектујући у својој семантици руске културолошке реалције (Tall, 2011: Avtoref.). Упоредна испитивања руског и несловенских језика показују неке опште ознаке концептуализације гостопримства – мелиоративна (повољна) процена (позитивна емоционална нијанса); практично социјално понашање (гостопримство подразумева великодушност, срдачност при пријему гостију); емоционалан однос (љубазан однос према гостима). Универзалност концепта изражена је у идентичности његове семантичке структуре у испитиваним језицима (на примеру казашког, енглеског и француског), где је гостопримство приказано као норма понашања, као морална особина, као карактерно својство свакога човека или групе људи (Dujsekova i Tolibajeva, 2014). Истраживања показују да концепт *гостопримство* заузима важно место у језичком сазнању конкретних народа и један је од кључних национално-детерминисаних концепата, одражавајући етнички карактер одређене нације. Овај концепт непосредно је повезан са традицијом етноса и пружа представу о културној слици света (Smirnova 2011: 48).³

³ Национално-културна специфика реализације концепта *гостопримство* у руском језичком сазнању условљена је особеностима националног карактера, нарочито објективизацијом појма „ширина руске душе“ и лексикализацијом једног од кључних елемената руског гостопримства *хлебосољство* (Garipova, 2010: Avtoref; Žbabeva, 2014: Avtoref.), док су у енглеском језику одражене стереотипне црте британског националног карактера: крутост, уздржаност, строго

Концепт гостопримства је фрагмент националне језичке слике света и представља сложено, вишеслојно ментално образовање, комплексну структуру која обједињује одговарајуће појмове, представе, стереотипе (гешталте) одражене у националном погледу на свет и у националном менталитету. Централни појам овог концепта није *гостопримство*, већ *гост*, што потврђују консултоване публикације (Tall, 2011: Avtooref.). Лексема *гост* у средишту је концепта, с обзиром на то да је гост централна фигура у процесу гостопримства. Сценарио гостопримства подразумева прототипичне ситуације у реализацији овог феномена, а то су: позивање гостију, сусрет с гостима, пријем гостију, распоред седења за трпезом, гошћење храном и пићем, разговор, забава, испраћање гостију. Наведене етапе, карактеристичне су за традиционалну културу многих народа и прописане су обичајном праксом, а понашање госта и домаћина одређено је народним понашајним обрасцима. Неки елементи сценарија могу бити редуковани у зависности од специфичности ситуације и културног кода социјума.

Гостопримство је својствено менталитету балканских народа у чијим се културним традицијама прожимају елементи словенске и оријенталне културе дочекивања гостију и угошћавања, при чему посебно место заузима фрејм хране. Транзитни географски положај условио је развој народне свести о значају гостопримства и допринео да гостољубивост постане препознатљива карактеристика српског народа и прерасте у стереотип. Стереотипне представе странаца о српском гостопримству читају се у савременој међукултурној комуникацији, а наш задатак је да испитамо моделе концептуализације овог социокултурног феномена у језичком сазнању Срба на основу његове вербалне манифестације на српској језичкој слици света. Рад се бави анализом језичке репрезентације и семантичке интерпретације концепта *гостопримство* на српској језичкој слици света, истраживањем модела концептуализације овог социо-културног феномена у језичком сазнању Срба и издвајањем лингвокултурних карактеристика датог концепта на основу испитаног лексикографског и паремијског материјала. Циљеви рада огледају се у реконструисању универзалног аксиолошког концепта *гостопримство*, његовом позиционирању у систему вредности српског народа и екстраховању његових лингвокултурних и етнокултурних специфичности. Језички израз концепта *гостопримство* у српском језику одликује се мноштвом лексичких и фразеолошких јединица и бројним паремијама којима се репрезентује култура гостопримства. Лексикографска грађа из *Речника САНУ*, првог и другог издања *Српског рјечника* (1818, 1852), дијалекатских речника југоисточне Србије, као и паремије из Вукових *Народних пословица* (1836) указују на значајно место гостопримства у српској традиционалној култури и показују модел концептуализације ове култур-

---

поштовање етикеције. Прототипичан енглески домаћин је брижан, милосрдан, великодушан. Когнитивни знаци који учествују у формирању слике француског гостољубивог човека јесу срдачност и обезбеђивање смештаја. За казашко гостопримство карактеристично је прекомерно исказивање пажње, великодушно угошћавање, поштовање традиционалне ритуалне праксе (Dujsekova i Tolibajeva, 2014: 26).

но-социјалне категорије у језичком сазнању српске језичке личности. Квантитет језичких јединица (речи, синтагми, фразеологизама) којима се попуњава концепт на српској језичкој слици света и њихов богат семантички садржај репрезентују универзалне ознаке, али и приметну лингвокултурну и комуникативну вредност, експликујући или скривајући у појединим сегментима значењске структуре фонске компоненте, разумљиве само носиоцима говорне заједнице. Једрена јединица концепта у српском језику је *гост*, а ту јој позицију обезбеђује вишезначност, комуникативна искоришћеност, као и разгранато деривационо гнездо. Централну зону концепта попуњавају лексеме актуелне у савременом српском језику: *гостољубив*, *гостопримљив*, *гостољубивост*, *гостопримство*, *гостопримно*, *гошћа*, *гостити* (се), *гостовати*. Ове лексеме демонстрирају највиши потенцијал од свих осталих јединица поља (многозначност, широк обим једрених сема, што обезбеђује многобројне варијанте једрених актуелизација, велики број периферних сема, које се актуелизирају у разним значењима, високи распон значења актуелних у контексту). Ка периферији гравитирају јединице које имају мањи семантички потенцијал, које су комуникативно нефункционалне, које припадају архаичном слоју лексики и чине пасиван лексички фонд: *гостионица*, *гостионичар*, *гостан*, *гостољубан*, *гостољуб*, *гостољубац*, *гостоприм*, *гостопримац*, *гостоприман*, *гостивница*, *гостилиште*, *гостилница*, *гостинка*, *гостиља*, *гостиона*, *гостионик*, *гостија*, *гостилник*, *гостионик*, *гоститељ*. Према дефиницији у Речнику САНУ *гост* се у језичком сазнању Срба концептуализује као особа која је у посети код некога у кући, особа позвана на свечаност, званица; као особа која присуствује каквом скупу или привремено сарађује у раду неке установе, извођач неког програма изван сталног места наступања; посетилац уопште. Овај речник региструје застарело али историјски релевантно значење „страни трговац”. Као треће наведено је црквено значење „у богумилској цркви свештеник вишег реда”. За истраживање стереотипних представа о госту и домаћину у културном и језичком сазнању српског народа значајна је основна реализација и то њен најужи садржај „особа која је у посети код некога у кући, особа позвана на свечаност, званица” (RSANU, III: 517–518). Такво поимање госта рефлектују и описи лексема *гос*, *госјанин*, *гости* / *госје* у дијалекатским речницима, што значи да се појам госта у свести српског народа асоцијативно везује за особу која долази коме у походе да проведе извесно време код њега, за лице које је позвано на обед или какву другу част, из чега произилази да је за носиоце српског језика прототип госта звани гост (*званица*), жељени гост коме се указује посебна част, обично у храни и пићу (*А лепо га Рајко дочекао, понуди ка што ваља госта* (RSANU, III: 517). Наше истраживање реализације овог концепта на дијалекатској слици света показало је да је појам гостопримства утиснут у свести призренско-тимочке дијалекатске језичке личности са развијеном и вишеслојном семантичком структуром и богатом лексичком репрезентацијом, које манифестују етнокултурну специфику овог ареала. Утврдили смо да је *гост* централни појам концепта *гостопримство*, а лексеме *гос*, *госјанин*, *госјанка*, *гос-*

тинка, *госје* његови једрени језички елементи и да је фрејм госта у дијалекту разрађенији од фрејма *домаћин*. Истакнуту позицију у концептуализацији гостопримства госту обезбеђују когнитивни знаци који учествују у формирању фрејмовог модела, који развија схеме званог госта, незваног госта (*Од теквѣ госјарће ми се стужни, дооде нѣзване* (Пирот). – *Госјар и непозван иде у госје* (Тимок)), жељеног госта (*Сѣстра ми е најмила госјанка* (Тимок). – *Ти си сѣстри најмили гос* (Пирот)), нежељеног госта (*Госјаре ни иду пак, одавна су доодили, још јучера* (Пирот)), изненадног госта, честог госта (*Он ми је свѣћи дѣн гос* (Пирот). – *Свѣки час гу етѣ, да гу ја гостирам*. □ *Кој ће ги сваки час гоштѣвља* (Црна Трава). – *Они нѣмав другу рабѣту, свѣки дан дођујев, ја ги не мѣк свѣки дан гостирам* (Јабланица)), важног госта, кћери-госта у дому родитеља (*Цѣлу недѣл у била на гѣсте у матѣре* (Призрен), госта у свадбеном обреду (*Голѣми гѣсти, Мѣли гѣсти* (Тимок), *свадбарѣ (Идемо да гостујемо, свадбѣаре смо* (Пирот), *гостѣнке* (Јабланица), *првич'ари* (Призрен)), ритуалног госта. Званом госту указује се посебна част, а прототипичан начин исказивања гостопримства је гошћење храном и пићем (*Кѣлемо прѣсе, че да имамо госјѣње* (Тимок). – *Гостѣње бѣше цѣрско* (југ Србије). – *Тѣј је свѣ спрѣмно за госјѣњето*. – *Госјѣн-сѣе шушпе пунимо*. – *Гѣстимо га сас запржѣн васуљ и шушенѣце*. – *Гѣстимо се како трѣбе, свѣ принѣли и свѣ има кѣму кѣлко дѣша бѣе*. (Пирот). – *Гостѣрамо се с ракију и мѣзе под вејник, у лѣдовѣну* (Црна Трава). – *Гѣс вѣл'а да се гѣсти*. – *Кѣни га ка да гу је гѣс*. – *Имаф гѣсте на веч'ѣру*. – *Гостѣма м'ѣбап не мѣгѣс-мо да дѣдемо* (Призрен)). Традиционални сценарио гостопримства подразумева конвенционалне етапе у реализацији овог феномена, а то су: позивање гостију, сусрет с гостима, пријем гостију, распоред седења за трпезом, гошћење храном и пићем, разговор, забава, испраћање гостију. У народним говорима развијен је стереотип гостољубивог, предусретљивог, топлог, љубазног, отвореног, искреног, великодушног домаћина (*Бонћина е ѣжа гостољубна* (Тимок). – *Гостѣл ни је ко на слѣву*. – *Млѣго ме ѣбаво гостѣше*. – *Гостопрѣљубив је, че ви се зарадѣје*. – *Дѣбар домѣћин ѣбаво гоштѣва гѣсје* (Пирот). – *Она је млѣго гостол'убна, ул'ѣгнеш л'и гу у кѣч'у да мѣже на глѣву би те турѣла*. – *Нѣрсуз је овѣко, ѣма ка домѣч'ин је млѣго гостопрѣман* (Призрен)). Примери из народних говора илуструју наивну представу о сестри као прототипичном носиоцу гостопримства, а ситуација која је у свести српског народа оличење гошћења и гостопримства јесте крсна слава. Дужност домаћина је да укаже част госту послужујући га и угађајући му, да га *гѣсти, гоштѣва / гостѣва / гоштѣвља, гостѣра*. Улога госта подразумева унапред задате шаблоне владања и комуникације, а његове очекиване особине су скромност, пристojност, умереност, ненаметљивост. Нарушавање друштвено-културног обрасца у овој сфери социјалних контаката регистровано на когнитивном плану преведено је у језички израз контекстуалним или директним маркирањем честих, незваних, неувиђавних, разузданих посетилаца (нпр. негативни експресиви у тимочким говорима *госјар, госјарка, гѣсје*). На примеру призренске језичке личности увидели смо да је култура кућних посета и важност одржавања социјалних контаката од-

ласком у госте и примањем гостију карактеристична за градску средину, где је у корелацији са друштвеним статусом, јер истиче домаћинов углед и положај, што прераста у карактеристичну одлику менталитета призренских Срба, који се формирао под снажним утицајем оријенталне културе (Milosavljević 2017: 460–461). У руралним областима гостовање и гостопримство најчешће имају обичајно-обредни карактер у ситуацијама религиозних, колективних или породичних светковина, али нису део свакодневних активности, што се објашњава начином живота сеоског становништва (заокупљеност радом у пољу). Социјална активност на селу интензивира се током зимских месеци (*Ово је сâг гостињско време од Митровдâн до Свети-Саву* (Црна Трава), *Цѣлу зѣму по гостѣтија, потрумо се по једѣње и пијѣње* (Пирот)) кроз међусобно размењивања гостопримства (*Прâје си гостѣтија, љду једни при друђи, зѣмата лѣко да њим прѣђе* (Пирот)) или се практикује вишедневни боравак код родбине, обично у другим местима (*Чѣсто гостујем при чѣрку ми* (Пирот). – *Цѣлу недељу бѣо у гѣсти. – Звâли ни у гѣсти да поседѣмо недељу-двѣ. – Бѣла-е три дâна нâ-гѣсти у Златанци. – Вѣли да гостѣва код-цвѣјту. – Млѣго вѣли да се гостѣра у рѣд, у Кѣртини* (Црна Трава)). Етикеција гостовања укорењена је у менталитету призренско-тимочке језичке личности и чита се на фразеолошкој и фолклорној слици света преко идеографског описа „правило о три дана” (*Гостѣрање три денâ, дѣста љ доста. – Три денâ гостување, дѣста љ доста. – Три дни е туђ гѣстен* (Тимок). – *Ако-е за вâјду, дѣста е три дâна гостѣње. – Три дâна се гѣсти куде бâбини, и не љздржа, вѣну се* (Црна Трава)).

Дијалекатску језичку слику гостопримства и стереотипне представе о госту и домаћину у југоисточним српским говорима проширићемо грађом из речника књижевног језика и фолклорним материјалом који одсликавају национално поимање стварносне категорије *гостопримство*. Вербалну манифестацију концепта у српском језику и његову интерпретацију на националној језичкој слици света испитаћемо преко доминантних фрејмова *гост* и *домаћин* на корпусу из првог и другог издања Вуковог *Рјечника* (1818, 1852) и *Српских народних пословица* (1836). Вуков језички материјал потенцира важност гостопримства у језичком сазнању српске језичке личности и релевантан је вербални репрезент традиционалне концептуализације ове стварносне категорије.

У *Српском рјечнику* из 1818. интегралним семантичким знаком 'гостопримство' обједињене су лексеме: *гост, гостити, гостити се, гошћење, гошћа, гошћин, гостионица, званица, узваница, домаћин, домаћинов, домаћица, домаћичин, дочек, дочекасти, дочекивање, дочекивати, полажајник, сват*. Лексичка репрезентација проширена је у другом издању *Рјечника* (1852) јединицама *гостиница, гостован, гостовање, гостовати, дочекиљив*, којима се употпуњује домен гостовања, са фокусом на пријем и дочекивање гостију. У репертоару језичких ознака које попуњавају концепт издвајајају се доминанте *гост* и *домаћин*, појмовни и лексичко-семантички носиоци концепта и његови језгрени елементи. Репрезенти концепта *гостопримство* у Вуковом *Рјечнику* демонстрирају специфичну структурну организацију концепта, који је лек-

сичко-семантички поларизован на принципу релационе опозиције *гост* – *домаћин*. Формирајући конверзивни однос, конституенти се распоређују у две симетрично конструисане зоне: 'гост / гошћење' – 'домаћин, дочекивање':

<i>гост, званица</i>	–	<i>домаћин</i>
<i>гошћа</i>	–	<i>домаћица</i>
<i>гошћин</i>	–	<i>домаћичин</i>
<i>гостити се, гостовати</i>	–	<i>гостити, дочекивати, дочекати</i>
<i>гостовање, гошћење</i>	–	<i>дочек, дочекивање</i>

Међусобна зависност чланова скупа која се, пре свега, огледа у њиховом односу комплементарности, манифестује сложену лексичко-семантичку организацију и парадигматску структуру поља 'гостопримство'. Семантичким односом конверзије нису захваћени сви елементи, али и они, као и конверзиви, подлежу другим законитостима језичке парадигме, градећи синонимске, кохипонимске, хиперо-хипонимске релације, ступајући у однос детерминације са осталим члановима или аутономно конфигурирају у одговарајућем микросистему (*положајник, сват*).

Језгро концепта попуњавају јединице *гост, званица* и *домаћин*, и њихови моциони опоненти *гошћа* и *домаћица*. Лексемама *гост* и *домаћин* које су међусобно у реципрочној парадигматској релацији, придружује се лексема *званица*, која са вербалном ознаком *гост* гради синонимску везу, а са ознаком *домаћин* реализује однос конверзије, рефлектујући изванјезичке везе међу појмовима. Регистровање лексичке јединице *званица* и њено лексикографско тумачење упућују на закључак да је прототипично схватање госта у језичком сазнању српског народа 'звани гост'. Појам званог госта асоцијативно се везује за особу која се позива на неку породичну свечаност. Вук објашњава функционалну вредност ове речи, истичући да се најчешће користи множински облик *званице* за особе које се зову на крсно име, напомињући да се у истом значењу у песмама користи реч *узванице*. Лексема *званица* лексикографским описом у *Рјечнику* из 1818. указује на српску обичајну праксу позивања гостију на крсну славу, откривајући у свом значењском слоју етнокултурну специфику српског менталитета и српске традиције. Надређеном семом 'звани гост' *званица* има статус хиперонима семантички уже спецификованим јединицама *сват* и *полажајник*. Лингвокултурно обележје носи лексема *сват* „званица на свадби“. Етнокултуролошку специфичну црту најизразитије испољава лексема са имплицитном хиперсемом 'гост' *полажајник*, чије ритуално-обредно значење „онај који први дође коме у кућу на Божић, полазник“, Вук допуњује компонентом званог госта: „Положајника обично избирају (зашто неки гатају да с њега могу бити срећни, или несрећни оне цијеле године) и зовну (прије Божића на неколико дана) или држе једнога сваке године...“⁴

⁴ У одредницу *полажајник* Вук уноси читав етнографски запис, који композиционо садржи елементе божићног сценарија и разрађује схему положајника као званог (ритуалног) госта: *положајник* (с врата) поздравља домаћине уобичајеном формулом „ристос се роди“, посипа жито по кући, неко из куће поспе њега и одговори му, „ваистину се роди“, *положајник* скреше бадњаке

Средишње орбите концепта попуњавају јединице којима је разрађен фрејм званог госта на српској језичкој слици света: *гостити, гостити се, гошћење, дочек, дочекати, дочекивање, дочекивати*. Централни инвентар репрезентује стереотипне ситуације гостопримства: дочек гостију и гошћење, које имплицитно садрже прототипичне значењске компоненте – срдечно дочекивање гостију, указивање пажње и служење јелом и пићем. Обојано поштовање обичајне етикеције је морално-понашајна база идеалног сценарија гостопримства, на којој се конструише еталон гостољубивог домаћина, који је Вуковим језиком квалификован као *дочекљив* („који радо дочекује госте“) и пожељног госта, који је *гостован* у складу с начелима традиционалног кодекса гостопримства.

Реализација концепта *гостопримство* у оба издања Вуковог *Рјечника* сведена је углавном на оквир званог госта, што не приказује потпуну слику и не пружа релевантну основу за комплетну реконструкцију датог концепта, јер је фрејм госта далеко разрађенији, са комплексном структуром која садржи схеме непожељног госта, изненадног госта, особе која гостује извесно време код некога, особе која има навику да често иде у госте. Полазећи од научно утврђене чињенице да су у паремијама најизразитије транспоноване традиционалне представе о објективној стварности и наивни поглед на свет (Garipova, 2010: Avtoref.; Liin, 2016: 148; Sternin, 2011: 9), лексикографску грађу допунили смо фолклорним материјалом. Корпус из Вукових *Српских народних пословица* потврђује актуелност концепта *гостопримство* у језичком сазнању српског народа, а пословице са семантичком доминантом 'гостопримство' одражавају слојевитост и сложеност датог концепта на српској језичкој слици света. У паремијском садржају разоткривају се главни концептуални знаци традиционалног поимања гостопримства: личност госта, личност домаћина и етикеција гошћења. Око ових појмова конструисани су прототипичан сценарио гостопримства и стереотипне представе о госту и домаћину.

Личност госта рефлектована у пословицама сублимира углавном негативна својства госта, која учествују у конфигурацији фрејма 'непожељни гост'. Фрејм непожељног госта разлаже се на подструктуре, семантички издиференциране на основу компоненте 'особина / понашање госта':

'гост неумерен у јелу и пићу' (*Дошли гости да оглођу кости, Ко месо изије ваља и кости да глође, Дође гост, па разјури пост, Навалили част, као на шарова коље, Кад се једе и пије онда је доста пријатеља, Ја не пијем, а кад сви пију, не питам ко плаћа, Како сам постао, није ми подробац остао (каже гост гребући зделу, а домаћица насне опет пуну говорећи: Од како сам доведена, није ми здела огребена), Набити коме огњиште (досадити му једући и пијући дуго код њега));*

(ватраљом удара у бадњаке да скачу варнице), што је праћено устаљеном реториком која за циљ има благостање, ставља новац у пепео на огњишту, седа за софру, жене га огрћу губермом или поњавом (да им се хвата скоруп), служе га храном и ракијом, одлази својој кући, долази поново после ручка, чаше га и поје до мрака (често се опоје те се и побљује, то се сматра добрим знаком), кад пође, дарују га (марамicom, чарапама, колачom)“ (Stefanović Karadžić, 1818: 374).

'разуздан, непристојан гост' (Весео гост, а жалостан домаћин, У туђој кући кнез, а у својој жеж, Раширио се као да је у тазбину дошао, У добра домаћина гости разлуђени);

'нескроман, бахат гост' (Ако не буду гости бијесни, неће бити кућа тијесна, Дођоше дивљи па ишћераше питоме);

'гост-критичар' (Зван дому не суди, У туђој кући свашта види, а у својој ништа не види);

'незван гост' (Незвану госту мјесто за вратима, Незван дошао, непочаићен прошао).

Фрејмов модел 'непожељни гост' одражава српски стереотип о непожељном госту и маркира оне морално-карактерне особине и облике понашања које носиоци српског језика поимају као непримерене госту. Особина која највише иритира српску језичку личност, према броју пословица, јесте алаовост гостију, затим разуздано понашање и непоштовање ауторитета домаћина. На овим особинама изграђен је стереотип непожељног госта. Прототипичан носилац особина нескромног госта јесте зет у ситуацији гостовања у тазбини. Запажену позицију у концептуализацији појма 'гост' има незвани гост, коме домаћин није дужан да укаже пажњу, не указује му се никаква част ни поштовање. Став домаћина према госту детерминисан је статусом госта, који се формира под утицајем више фактора – друштвени положај, карактерна својства, интерперсонални односи. Статус госта важан је чинилац перципирања стварности, аксиолошке процене и вредносно-моралног категорисања јер директно антиципира парадоксалност српског менталитета и креира контрадикторне представе о српском гостопримству. Социјалну супериорност српског домаћина транспарентно илуструју пословице: *Да су бољи гости, била би боља и част, Какав гост, онако му част, Какви гости, и част, Какав ми је гост дошао, онакав му и пешикир дајем, Нијесам га погачом звао, Што погача више у ватри стоји, то бољега госта чека, Није што мислите, но што видите (рекне домаћин гостима кад их нуди да једу, као да се надају некој великој части).* Амбивалентност односа домаћин – гост испољава се и у поређењима *Зван као гошћен, Зван гостован, Кума нуђена, као почаићена.* Когнитивне ознаке традиционалног гостопримства 'гостољубив, срдчан домаћин' и 'негостољубив, шкрт домаћин' формирају фрејм домаћина који садржи конвенционална знања српског народа у вези са културом гостопримства конзервирана у паремијама, које управо рефлектују противуречне црте националног карактера:

'гостољубив, срдчан домаћин' (Коме не било овђе, не било му нигђе, Ђе двојица једу, има и за трећег, Као у кума на части Гост ће бити пак ће и отићи, али ће домаћин остати, У добра домаћина гости разлуђени);

'негостољубив, шкрт домаћин' (Сит и ја и мој гост, Ко више јио, не био ми мио, Није што мислите, но што видите, Дошао гост на голу кост, Ако не воле кад дођеш, волеће кад пођеш, Звао га на част, а посадио га за пећ, Дозвао га на част, а посадио га за пећ, Гост мрзи на госта, а домаћин на обадва; Код попа пио, код Цигана вечерао, У богата на глас, а у сиромаша на част, Држ се пројо, на свадби сам био, Цело се село не зове на свадбу).

Прототипична представа о домаћину асоцира гостољубивост, срдачност, дарежљивост. За носиоце српског народа прототип домаћина је кум. Шкртост је најмаркиранија негативна особина домаћина јер директно имплицира негостољубивост, коју као својство националног карактера колективна свест строго осуђује. Предање о настанку корњаче уз лексикографску одредницу *корњача у Српском рјечнику* из 1818.⁵ потврђује да се концепт гостопримства заснива на морално-етичким вредностима човека. Негостољубивост се аксиолошки процењује и оцењује постулатом *то је лоше*, у који је утиснута универзална вредносна компонента. Језичка обележеност негативне појаве управо истиче колективни суд према негостопримству, језгровито сублимиран у пословици *Гост ће бити пак ће и отићи, али ће домаћин остати*. Етнокултурна специфичност огледа се у стереотипној непропорционалности друштвеног статуса и гостопримства и издваја се као карактеристика менталитета – богати и угледни чланови заједнице нису гостољубиви домаћини. Стереотип да су у богаташким кућама гости најлошије почашћени изграђен је на когнитивним знацима који задиру у сферу социјалне психологије – уздизањем на друштвеној лествици губе се вредности на којима се заснивају топли међуљудски односи: уважавање, поштовање, отвореност, срдачност, блискост, жеља да се посетилац угости, да се госту укаже част. Морална компонента учествује у развијању стереотипа о великодушности и достојанству сиромашних, који су спремни да са гостом поделе и оно мало што имају, у komoditetу присних и срдачних односа. Отвореност за посете и гостољубивост нису у корелацији са социјалним статусом као начином његове демонстрације.

Центални когнитивни аспект гостопримства је фрејм *гошћење*, који интегрише конвенционалне обрасце понашања у ситуацији гошћења који се односе на домене:

- јело и пиће (*Што погача више у ватри стоји, то бољега госта чека; Нуђену госту бројени залогаји; Дошли гости да оглођу кости; Ко месо изије ваља и кости да глође; Дође гост, па разјури пост; Навалили част, као на шарова коље; Кад се једе и пије онда је доста пријатеља; Ја не пијем, а кад сви пију, не питам ко плаћа; Ко ме не било овђе, не било му нигђе* (Одговори гост кад га домаћин понуди да једе још); *Богата је тешко даровати, сита госта тешко нахранити; Ће двојица једу, има и за трећег*).
- ноћење (*Гост је за три дана, Најмилијег госта три дана доста, Два вечера госту доста*).

Концептуалне и семантичке компоненте 'храна' и 'пиће' одражавају опште елементе гостопримства, који се појављују као обавезни чиниоци дочекивања гостију. Културна специфика скривена је у дубљим слојевима значењске струк-

⁵ „Србљи приповиједају, да је човјек (прије него је корњача на свијету била) умијесио погачу и иаспекао кокош, па сјео да једе, а у тај час рупи кум његов на врата, а он онда брже боље метне кокош на погачу па поклопи чанком и тако сакрије од кума. Кад кум отиде, и он устане опет да доврши кокош и погачу да једе, али се оно све (кокош, погача и чанак) претворило у корњачу што јње сакрио од свога кума. И тако постане корњача“ (Stefanović Karadžić, 1818: 242-243).

туре, а у вези је са врстама јела и пића који се гостима послужују, што зависи од статуса госта. У традиционалној култури Срба симбол гостопримства јесте погача, којом се гости дочекују (*Што погача више у ватри стоји, то бољег госта чека*), а у посебним ситуацијама и позивају (*Нијесам га погачом звао*). Фрејм гошћења одражава обичајем утемељена правила понашања госта и домаћина. У садржају пословица из домена етикеције утиснут је код за разумевање поимања гостопримства у српској култури, јер манифестују националну специфику која се огледа у неписаном правилу о две ноћи, односно три дана (гостовања). Српски народ има јасну представу о култури гостовања, понашајни кодекс је фиксиран у националној свести, али је урезана и општа идеја о сигурности, топлини, комфору, незамењивој атмосфери сопственог дома, коју реализују пословични изрази *Свуда поћи, кући доћи, Моја кућица, моја слободица*.

Квантитет пословица са семантичким знаком 'гостопримство' забележених у Вуковим *Српским народним пословицама* и лексика регистрована у првом и другом издању *Српског рјечника* са овим категоријалним обележјем језичко су сведочанство о значају гостопримства у традиционалној култури Срба и показатељ су актуелности концепта *гостопримство* на српској језичкој слици света. Језичке јединице носе етнокултурну семантику у домену социјалне организације живота и социјалних навика и илуструју модел концептуализације ове културно-социјалне категорије у језичком сазнању српске језичке личности. Међутим, Вуков материјал не манифестује у потпуности све концептуалне ознаке српског традиционалног поимања гостопримства. Лексикографска грађа фокусирана је на концепт званог госта, јер је лексички инвентар из оба Вукова речника у највећој мери концентрисан на позитивном полу семантичког поља 'гостопримство' и у функцији је грађења идеографског оквира за званог госта који се формира око централног појма 'гост - званица' (*званица, гостити, гошћење, дочекаати, дочекивати, дочек, дочељив*). Синонимима из овог лексичког парадигматског скупа истичу важност концепта *гостопримство* у српском језичком сазнању и потенцирају гостољубивост као значајну одлику националног карактера, јер садрже идентификационе компоненте концепта које су у вези са срдачним дочекивањем гостију, предусретљивошћу, служењем и чашћавањем гостију јелом и пићем. Начин концептуализације гостопримства у српском језику расветљавају синонимски редови из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* који рефлектују доминантне ознаке концепта и традиционално афирмативан однос према госту. Једно садржаја концепта је речничка дефиниција одговарајуће лексеме - *гостопримство* „а. гостољубиво предусретање, примање; б. гостољубивост” (RSANU III: 523). У синонимској вези са лексичком доминантом концепта су јединице са дијагностичким семантичким ознакама 'срдачност', 'свесрдност', 'предусретљивост': *гостољубивост, гостовитост, гостољубље, гостољубност, гостопримљивост, гостопримност*. Квалификативни садржај 'који радо дочекује госте, љубазан, предусретљив; који одражава љубазност, свесрдност према госту' реализују придевски сино-

ними *гостољубив, гостопримљив, гостољубан, гостољуб, гостоприм, гостан, гостопримљиван*, са фокусом на фигуру домаћина, сублимирајући његова прототипична својства и идеју отвореног, топлог пријема гостију.

Народне пословице као најрелевантнији вербални репрезенти за реконструкцију аксиолошких концепата у Вуковој збирци углавном реализују антиконцепт, изражавају негативни принцип базиран на когнитивним сликама непожељног госта и негостољубивог домаћина, које се декомпонују и при опису концепта квалификују као когнитивни знаци: гост неумерен у јелу и пићу; разуздан, непристојан гост; нескроман, бахат гост; гост критичар; незван гост; негостопримљив, шкрт домаћин. У фокусу су оне црте националног менталитета које одступају од прототипичних, позитивних вредности, које су, на пример, означене пословицама *Гост у кућу, Бог у кућу, Држи отворену кућу* или фраза *Широм отвара врата (некоме)*. Аспект гостољубља који се заснива на алтруистичком начелу да је у кућу домаћина добродошао сваки путник-намерник, да се и знану и незнану, и звану и незвану госту указује подједнака част, потпуно је редукован у Вуковој фолклорној грађи. Традиционално поимање гостопримства реализовано је у ширем обиму на дијалекатској слици света, јер дијалекатско интерпретационо поље концепта укључује когнитивне елементе који демонстрирају различите видове денотата концепта и разноврсне појаве стварносне категорије гостопримства, а у својству њихове вербализације појављују се бројне синонимне речи. Информационе, фонске, емоционалне, утилитарне, регулативне и социјално-културне компоненте чине дијалекатску варијанту концепта садржајно и структурно комплекснијом. Језичко сазнање призренско-тимочке дијалекатске личности фрагмент је националног језичког мозаика и својим изразом и садржајем доприноси реконструкцији комплетне представе о гостопримству у Срба и активно учествује у формирању српске језичке слике света.

Језичка репрезентација концепта *гостопримство* детерминисана је спецификом национално-културног контекста, особеностима језичког сазнања српског народа. У језичким јединицама, и у дијалекатском и у књижевном лексичком фонду, као и у фолклорним кратким формама, учитане су особености српске лингвокултуре. У конструисању организације концепта важну функцију има идио-етичка зона⁶, која рефлектује историјске представе о односу народа према датом концепту, при чему до изражаја долазе они когнитивни знаци који илуструју специфику националног менталитета. У овом домену читава се које аспекте концепта народ перципира као значајне и приписује им регулативну функцију, који имају опциону утилитарну вредност, који су деактуелизовани, а који елиминисани у култури конкретног етноса.

Универзалност концепта изражена је у представи гостопримства као норме понашања, као моралне особине, као карактерног својства свакога човека,

⁶ Идео-етичку зону у опису структуре концепта уводе Дујсекова и Толибајева, допуњујући структурни модел Попове и Стернина, који разликују пет зона интерпретационог поља: оцена, енциклопедијска, утилитарна, регулативна и социјално-културна зона (Dujsekova, Tolibaeva, 2014: 24).

при чему се гостопримство концептуализује као показатељ личне и колективне културе, развоја социјализације и осећаја пријатељства. Концепт *гостопримство* асоцира са карактерно-моралним (великодушност, част, поштење, љубазност, срдачност, предусретљивост, отвореност) и социјалним (статус, престиж, међуљудски односи, друштвене норме, понашајна етикеција) својствима личности. Општа когнитивна ознака концепта, која се препознаје у истицању приоритета моралних својстава у етикецији гостопримства, подложна је варирању у зависности од културних оквира у којима се остварује, и та културна варијантност национално маркира концепт. Карактеристична црта српског менталитета је амбивалентност, која се испољава у односу домаћина према госту (претерано гошћење храном и пићем / нељубазност према незваним и честим гостима; некорелација социјалног статуса и гостопримства) и експлицитно се манифестује у пословицама у *Зван гостован, Звао га на част, а посадио га за нећ*. У пословицама су фиксирани одговарајући модели односа према званим, незваним, неочекиваним, досадним, неувиђавним гостима.

Реконструкција когнитивне структуре концепта прати динамику његовог реалног корелата и функционисање његових компонената, односно активности учесника у датом процесу – госта и домаћина. Кључни појмови у концептуализацији гостопримства обликују трокомпонентну структуру: гост – гостопримство – домаћин. Вербализација ових појмова гради окосницу лексичко-семантичког поља 'гостопримство' у српском језику, које је комуникативно активан и лингвокултуролошки значајан сегмент српске лексике, поседује висок семантички потенцијал и демонстрира снажну динамику структурног и семантичког развоја језика. Важна законитост развоја овог семантичког поља јесте тенденција ка његовој постојаној редукцији, која се огледа у смањењу броја лексема и семема и у сниженој фреквенцији актуелизације значајног броја сема у савременом језику, што је условљено лингвокултурним факторима. Начин живота модерног човека, његова перцепција стварности и поглед на свет утичу на лексичко-семантичко преструктурирање концепта и неминовно доводе до прекрајања језичких мапа у синхроној равни и измена на (наивној) језичкој слици света.

Литература

- Garipova, G. R. (2010). *Koncept „gostepriimstvo” v ruskom i anglijskom jazikah*, Avtoref. dis., Retrived March 3, 2018 from the Naučnaja biblioteka disertacij i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-gostepriimstvo-v-ruskom-i-anglijskom-yazykakh#ixzz3iP9KUhsB>
- Dinić, J. (2008). *Timočki dijalekatski rečnik*. Monografije 4. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Dujsekova, K. K. & Tolibaeva, K. K. (2014). Koncept „gostepriimstvo“ i ego reprezentacija v kazahskom, anglijskom i francuzskom jazikah. *Izvestija Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Kazahstan*, No. 3, 17–29.

- Liin, Ю. (2016). Stereotipnoe predstavljenje o goste v russkih poslovicah (na fone kitajskih). *Izvestia volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta. Filologičeskie nauki*. 148-152. Retrived April 16, 2018 from the <https://cyberleninka.ru/article/n/stereotipnoe-predstavlenie-o-goste-v-russkih-poslovitsah-na-fone-kitajskih>.
- Milosavljević, T. (2017). *Leksika srpskog prizrenskog govora*. SDZb LXIV. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Popova, Z. D. & Sternin I. A. (2006). *Kognitivnaja lingvistika*. Voronež: Istoki.
- RSANU. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SANU – ISJ, , knj. I–XIX.
- Rusakov, V. M. (2013). „Gost” kak kulturno-istoričeskij fenomen. *Diskurs-PI*, 10, Ekaterinburg, 172-174.
- Smirnova, L. A. (2011). Nacionalno-kulturnaja specifika realizacii koncepta „gostepriimstvo” v russkoj poslovičnoj kartine mira. Čeljabinsk: Meždunarodnaja naučnaja konferencija *Filologija i lingvistika: problemy i perspektivy*. 48-50.
- Sternin, I. A. (2011). O ponatii lingvokulturnoj specifiky jazikovih javlenij. *Jazik, Slovesnost, Kulbura*. 1. 8-20. Retrived March 3, 2018 from the <http://publishing-vak.ru/archive/philology-2011-1-sternin.htm>
- Stefanović Karadžić, V. (1818). *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*. Beč.
- Stefanović Karadžić, V. (1936). *Srpske narodne poslovice*. Beč.
- Stefanović Karadžić, V. (1852). *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*. Beč.
- Stojanović, R. (2010). *Crnotravski rečnik*. SDZb LVII. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Tall, U. (2011). *Semantika i upotrebljenje edinic semantičeskogo polja gost v ruskom jazike*, Avto-ref. dis. Retrived March 3, 2018. from the <http://www.dissercat.com/content/semantika-i-upotrebljenje-edinits-semanticheskogo-polya-gost-v-ruskom-yazyke#ixzz5EtlcIWFY>
- Žabaeva, S. S. (2004). *Nacionalno-kulturnaja specifika realizacii koncepta „gostepriimstvo”: Na materiale kazahskogo, russkogo i anglijskogo jazikov*, Avto-ref. dis., Retrived March 3, 2018 from the Naučnaja biblioteka dissertacij i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-realizatsii-kontsepta-gostepriimstvo-na-materiale-kazahsk#ixzz58KSpIMwr>
- Zlatanović, M. (1998). *Rečnik govora južne Srbije*. Vranje: Učiteljski fakultet.
- Zlatković, D. (2014). *Rečnik pirotskog govora*. Beograd: Službeni glasnik.
- Žugić, R. (2005). *Rečnik govora jablaničkog kraja*. SDZb LII. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

THE CONCEPT OF *HOSPITALITY* IN LANGUAGE REALIZATION OF SERBIAN NATION (BASED ON THE EXAMPLES OF VUK'S MATERIAL)

Summary: One of the universal cultural constants in the social sphere of human activities, mutual to traditions of all nations, is the category of hospitality, regarding the fact that it reflects one of general and ancient aspects of relations and activities, regulated by a norm. In the scientific image of the world, the concept of *hospitality* is presented as a relevant anthropological and social phenomenon, as a system of connections, which functioned and was established in different forms, including a wide range of social occurrences both in diachronic and synchronic platform. Along with the realization, the law of hospitality was filled with psychological, ethno-cultural, national features which accumulated throughout the history and were developed in the system of national cultures, traditions, customs as they had gained individual cultural and language interpretations.

The language expression of hospitality concept in Serbian language is distinguished by a plenty of lexical and phraseological units and by numerous short folklore forms in order to represent the culture of hospitality. The lexicographic material from Vuk's *Srpski rjecnik* (1818, 1852) and the short folklore forms from *Srpske narodne poslovice* (1836) indicate the meaningful position of hospitality in Serbian traditional culture and point out the conceptualization model of this cultural-social category in language realization of Serbian language personality.

Key words: concept hospitality, Serbian language, *Srpski rjecnik*, *Srpske narodne poslovice*.